

РЭЛІГІЙНЫЯ МАТЫВЫ Ў ТРЫЛОГІ ЯКУБА КОЛАСА “НА РОСТАНЯХ”

*Трафімчык А.В.
(Мінск, Беларусь)*

Костусь Міцкевіч рос у патрыярхальнай абстаноўцы, дзе хрысціянскія рэлігійныя ўстоі перапляталіся з элементамі паганскімі – г. зн. у тыпова беларускім культурным кантэксце. Будучы паэт скончыў дзве навучальныя ўстановы – Мікалаеўскую народную школу (1898) і Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю (1902). У абедзвюх рэлігійныя прадметы і рэлігійнае выхаванне захоўвалі дамінуючыя пазіцыі. Зразумела, праводзілася лінія артадаксальнага хрысціянства.

Няма ніякіх падстаў сумнявацца, што Канстанцін Міцкевіч заўсёды вераспавадаў праваслаўе. Хоць і адносіўся да рэлігійнай культуры не без долі скептыцызму, свядомае зараджэнне якога ўзыходзіць якраз да часоў навучання (некаторыя кепікі, прысутныя ў дзяцінстве, аднясём да стыхійнага выяўлення, абумоўленага ўзроставай псіхікай). Аднак гэта не дэструктыўнае ўспрыманне рэлігіі, а хутчэй філасофскае, якое выдае ў вясковым інтэлігенце чалавека мыслячага, творчага. Гэта неўзабаве

адаб'еяца ў яго трылогіі “На ростанях” – таксама, як і найбольш вядомы шэдэўр нашай літаратуры паэма “Новая зямля”, аўтабіяграфічным творы. І каб чытач не сумняваўся ў тоеснасці літаратурнага героя і жывога чалавека, напамнім словы прызнання Якуба Коласа: “Лабановіч – мой двойнік. Выдуманнага ў яго паводзінах і характары нічога няма” [3, Т. 19, с. 547].

Першая аповесць – “У Палескай глушы” (1921–1922) – і пачынаецца з рэлігійных матываў:

“– Бог з вамі, панічок! Што вы казалі проціў ночы?! Няхай Бог крые! І не ўспамінайце вы яе!.. Ва імя Айца і Сына і Святога Духа!

Старая паляшучка, знахарка Мар’я, набожна перахрысцілася, падняўшы вочы на абраз” [3, Т. 13, с.7].

Між тым гэта герайна, як тут жа і гаворыцца, з’яўляецца шаптухай, што хрысціянствам, натуральна, не ўхваляецца.

Як становіцца зразумела далей, рэлігійна-містычныя па тэматыцы дыялогі Лабановіча і яго старожеккі – гэта толькі пралог да пытання, якое найперш і цікавіць маладога настаўніка:

«– Ты плюнь, бабка, на гэта, бо ўсё гэта – глупства, а лепш вось што: скажы ты мне, бабка, чаго мы на свеце жывём?

<...>

– Не, панічок, не ведаю! Каб вы запыталіся ў дрэва, чаму яно расце, дык хіба ж бы яно вам адказала? Так і я не магу адказаць вам. Жывём, покі жывецца, бо жывы ў зямлю не палезеш, а прыйдзе смерць, тады пахаваюць.

– Так, бабка: ты кажаш праўду. Не ведаем мы, чаго на свеце жывём.

– А навошта, панічыку, і ведаць? Жыве чалавек і жыве, пакуль Бог яму прызначае. А прыйдзе час яму памерці – памрэ» [3, Т. 13, с. 9–10].

Такім чынам, літаратурны персанаж – малады чалавек, настаўнік – шукае сэнсы свайго існавання, не грэбуючы ні ведамі народнай культуры, ні – як далей выяўляецца – кніжным розумам.

Пасля двух навучальных гадоў у Люсінскай школе, Канстанцін Міцкевіч быў прызначаны настаўнікам у Пінкавіцкую школу, дзе працаваў ад восені 1904 г. да канца 1905 г. К. Міцкевіч падчас настаўнічання ў Пінкавічах меў цёплыя стасункі з сям’ёй мясцовага шматдзетнага царкоўнага старасты Аляксандра Лоя, сталаваўся ў ягоным доме, а пэўны час нават жыў у яго. У 1905 г. малады настаўнік стаў хрышчоным бацькам сына Лоеў Мікалая [гл. падрабязней: 4].

Названая аповесць не так насычана рэлігійнымі матывамі ў параўнанні з паэмамі “Новая зямля” і “Сымон-музыка” (перадусім у пачатковай рэдакцыі). Відаць, трэба рабіць скідку на час напісання твораў: паэмы пачыналіся

задоўга да панавання савецкай улады з атэістычным дыктатам, які ўбіраўся ў сілу, а заканчваліся ўжо за саветамі – у першай палове 1920-х гг.; аповесць “У палескай глушы” мае аўтарскую даціроўку 1921–1922 гг. Паэмы пры дапісанні ўбіралі рэлігійнасць, можна сказаць, па інерцыі, дзякуючы мастацкаму метаду. Аповесць такой зададзенасці хоць і не мела, але, як адчуваецца, інерцыі запазычыла ў натхнення пры стварэнні паэм. Таму, да прыкладу, слова “Бог” і аднакарэнныя з ім прысутнічаюць у першай частцы трылогіі 45 разоў. Але ўжо тут назіраем розныя адносіны да рэлігіі. Паказальным з’яўляецца дыялог на тэму сэнсу жыцця паміж Лабановічам і яго калегам Турсевічам:

– Чалавек жыве дзеля добра, для служэння праўдзе, каб ствараць нейкія вартасці жыцця і каб быць карысным для іншых, – сказаў Турсевіч.

– Гэта, брат, ён так павінен жыць. Але мы бачым, што жывуць людзі зусім не па гэтаму правілу і пляваць яны хочуць на дабро або на нейкую там карыснасць. А справа тут стаіць зусім проста, і ў гэтым сэнсе ёсць толькі адна мерка, якая падыдзе да кожнага: жыве чалавек для таго, каб у жыцці як можна болей вывудзіць карыснага і прыемнага для сябе.

– Пастой, брат, ты, здаецца, нясеш нейкую «ерась». Што ж, па-твойму, вывуджае які-небудзь праўдзівы хрысціянін, што адрокся ад зямлі з усімі яе дарамі і дабротамі і ідзе ад людзей, каб заставацца на адзіноце з Богам? Як прыложыш ты да яго сваю мерку?

– О, хрысціяне – народ вельмі змыслы, і да іх ашчэ дакладней прыстае гэта мерка. Яны, бачыш, маюць вельмі шпаркі разгон і шырока расчыненую губу. Іх не здавальняе зямля і наогул гэты свет (хоць і зямлёю яны таксама не грэбуюць). Ім давай рай, вечнае збаўненне, бясконца радасць і дабрабыт. А на сваё жыццё на зямлі яны пазіраюць як на спосаб латвей дастасавацца да банкету на тым свеце.

– Ты занадта агаліў сэнс жыцця, – сказаў Турсевіч, – і тым самым зневажаш чалавека. Ёсць людзі, што жывуць ідэямі агульнага добра. За свае ідэі яны ідуць у астрогі, на высылкі; за гэтыя ідэі іх крывававалі, давалі атруту, палілі на кастрах. Тут ёсць нешта большае, чым асабістая выгада і вывуджанне карысці для сябе. І няможна выводзіць з аднаго прынцыпу дзейнасць якога-небудзь жуліка і дзейнасць чалавека, што працуе ўсё жыццё для іншых.

– Гэта толькі здаецца так на першы погляд, – стаяў на сваім Лабановіч, – а прынцып адзін для ўсіх. Справа толькі ў тым, якія ўжываць спосабы, якімі дарогамі ісці і як разумець гэты прынцып. Але каго ты ні возьмеш: ці то будзе вучоны, які вышуквае новыя законы жыцця і пракладае новыя дарогі, ці які-небудзь выдумшчык – Эдысан, ці паэт, ці мастак, ці прапаведнік нова-

га вучэння, ці самаахвярны дзеяч, вечны служка выключна для другіх, – усе яны выходзяць з таго ж самага прынцыпу. Не трэба толькі змешваць мэту з тымі дарогамі, якімі гэтая мэта дасягаецца” [3, Т. 13, с. 80–81].

Галоўны герой не выяўляе рэлігійнасці. Больш за тое, даследчыкамі заўважана, што яго свядомасць тоесная атэістычнаму светапогляду. Гэта было нормай тагачася. “І ўсё ж, – як тонка заўважана Зінаідай Драздовой, – Лабановіч не да канца атэіст, бо не знімае пытання “Што ёсць там, па другі бок?”, пакідае яго адкрытым” [2, с. 117]. Да таго ж крытыцызм не прямняецца ў бок веры. Дый рэлігія ў дадзеным выпадку фігуруе з прычыны роздумаў маладога чалавека пра жыццё – у кантэксце пошукаў філасофскай платформы.

Бальшавіцкая ідэалогія ў цэлым і яе літаратуразнаўчая крытыка ўспрынялі нават лепшыя (тым больш!) творы ўжо на той час прызнанага мэтрам пісьменніка як рэлігійныя. Прычым пачалася такая рэцэпцыя, як толькі была звернута на іх увага з боку сацыялагізатараў у мастацтве слова, якія пачалі паднімаць галаву яшчэ ў 1922 г. Варта згадаць забарону альманаха “Адраджэньне” з пачаткам Коласавай аповесці “У палескай глушы” (1922), на якую тады ж паступіла адмоўная характарыстыка з боку палітычнаўплывовага органа цензуры – Галоўліта [гл. падрабязней: 1, с. 85]. “Бракаваліся” іншыя творы.

Аднак ступень не проста антырэлігійнасці, а катэгарычнага непрыняцця “опіуму для народа” неапраўдана для духоўнай эвалюцыі галоўнага героя рэзка ўзрастае ў наступнай аповесці трылогіі – “У глыбі Палесся” (1926–1927). Характарыстычнымі з’яўляюцца адносіны да царкоўных службаў. У новай мясцовасці настаўнічання Андрэй Лабановіч уваходзіць у “сваё” кола знаёмцаў, дзе айцец Мікалай – “самай важнай у сяле асобай” [3, Т. 13, с. 288]: “Аглядаючы апартаменты а. Мікалая, Лабановіч мімаволі адчувае тут нешта спецыфічна папоўскае. Яму прыходзіць на памяць а. Кірыл: тое самае адчувалася і там – нешта затхлае, мёртвае, трупяное” [3, Т. 13, с. 290]. Як бачым, стасоўна бацюшак прымяняюцца адназначна адмоўныя канатацыі. Прычым да а. Кірыла – персанажа першай аповесці – гэта зроблена так званым заднім чыслом. У самім творы такога не знаходзіцца. Затое, як паказвае аналіз, там а. Кірыл паўстае як фігура ў многім сімпатычная, хоць і неадназначная. Яго характарыстыка найлепей высвечваецца ў наступным пасажы – дыскусіі-спрэчцы з бацюшкам Лабановіча, дзе першы выступае на словах нібыта за самыя строгія адносіны да цёмнага сялянства, а другі абараняе мужыкоў. Прывядзём вытрымкі:

“Айцец Кірыл быў чалавек яшчэ малады, нізенькі, шчупленькі, худзенькі, з рэдзенькаю цёмнаю бародкаю і жывымі, крыху неспакойнымі цёмна-шэрымі вачамі. Адбітак нейкай мукі адзначаўся на яго худым твары. Гаварыў а. Кірыл громка і борзда, часта смяяўся ад душы, але радасці, гэтай галоўнай уласцівасці здаровага смеху, не чулася. І варта было хоць на хвіліну яму сціхнуць, каб зараз жа цень смутку лёг на яго твар.

<...>

– А вось я і хачу прасіць вас, а. Кірыл, прыехаць на гэтых днях у маю школу на малебен. Так бы з аўторка і пачаў.

– Не спяшайцеся, – махнуў рукою а. Кірыл. – Вы думаеце, яны, гэта быдлё, зразумеюць, што вы для іх будзеце старацца, вучыць іх? Вы не ведаеце мужыка: забі яму дабро – ён адплаціць табе самай чорнай непадзячнасцю. Мужык – гультай, злодзей, п’яніца. Толькі і глядзіць, як абадраць цябе, ашукаць. Ніякай веры няма яму. Ён гатоў цябе ўтапіць, прадаць за чарку гарэлкі. Іх трэба ўзяць – во! – Айцец Кірыл згарнуў кулак і патрос імі, паказваючы, як трэба трымаць мужыка.

Лабановіч ніяк не спадзяваўся, каб а. Кірыл мог да такой меры не любіць мужыка, і наогул, каб у такім маленькім папку магло змяшчацца столькі нянавісці.

– Вы папрабуйце купіць у мужыка кусок хлеба ці шклянку малака. Што, ён прадасць вам? Ніколі. Гандляру прадасць, вам – ні за якія грошы!

Лабановіч нецярпліва чакаў, калі скончыць выліваць сваю злосць а. Кірыл, каб заступіцца за мужыка. Лабановіч быў пакрыўджан, як мужыцкі сын. Ці даўно яму самому, калі вучыўся ён у семінарыі, крычалі мешчанчुकі: «Лямец, лямец! На якой бярозе ты лапці павесіў?»

– Розгамі яго трэба сеч! – скончыў а. Кірыл і гнеўна бліснуў вачамі.

– Я не магу згадзіцца з тым, што казалі вы, а. Кірыл. Нават і тады, калі гэта ўсё было б праўда, – пачаў Лабановіч, – і тады нельга судзіць так мужыка. Вы кажаце – мужык скарэй прадасць гандляру, чым пану, бо пад паняцце «пан» у мужыка часта падыходзіць кожны, хто носіць цэшку або чорнае паліто. Гандляра ён ведае, з гандляром ён жыве; часам і лае яго і ў морду яму плюе. На мужыка прывыклі пазіраць, як на пчалу або на нейкую машыну, якая павінна ўсё вырабляць, усім даваць і яшчэ пры гэтым казаць і кланяцца: «Дзякую, што бераце». І ўсе так ці іначай бяруць ад мужыка: бяруць сілаю, бяруць хітрыкамі, бяруць ашуканствам. А мужыку многа далі? Паважаюць мужыка? Хто вінават, што мужык неачэсаны, што мужык цёмны і жыве па-свінску? У Святым пісанні напісана: «Якою мераю мерыце вы, такою адмерыцца і вам».

Айцец Кірыл слухаў, апусціўшы вочы, і стукаў пальцамі па стале.

– Вы яшчэ мала ведаеце мужыка, – спакойна адказаў а. Кірыл, – што б вы мне ні казалі, я буду цвярдзіць сваё: мала білі мужыка!

– Вы зусім не тое гаворыце, што думаеце. Проста вы за нешта ўгневаліся на мужыка, – сказаў Лабановіч, смеючыся.

<...>

У пакой увайшла служанка – паляшучка, крэпкая чырванашчокая дзяўчына.

– Да вас, бацюшка, Апанас Каваль прыйшоў; просіць хворую прычасціць.

– Хто ў яго хворы?

– Жонка.

– Скажы, зараз іду, – сказаў а. Кірыл. – Я скоро вярнуся – тут блізка, а вы, калі ласка, пачакайце мяне, – звярнуўся ён да гасцей.

Айцец Кірыл надзеў цёплую расу, узяў крыж і ўсе патрэбныя рэчы і выйшаў.

<...>

Праз паўгадзіны вярнуўся а. Кірыл, утомлены і хмурны.

– Ну, як жа іх, гадаў, не лаяць? – у гневе прамовіў а. Кірыл. – Чорт ведае чым кормяць хворую, і гаворыш ім, прыказваеш, не – сваё робяць!.. А гразь!.. Свінні, свінні!

Крыху супакоіўшыся, а. Кірыл сказаў да матушкі ціха:

– Зашлі ты ёй цераз Параску чаго.

– А ўсё-такі, а. Кірыл, вы многа лепшы за тых, хто пра народ гаворыць высокія словы” [3, Т. 13, с. 29–34].

Як бачым па апошняй фразе нашай цытаты, аўтар падводзіць рысу ў партрэце а. Кірыла – і гэта рыса не проста станоўчая, – ёю ставіцца персанаж, які толькі што падаваўся як сялянанававінік, у шэрагі дзейных (а не словаблюдных) народалюбцаў. Прычым гэта не шэраговы член грамадства, а прадстаўнік праваслаўнай царквы, якая такім чынам таксама паўстае ў святле дабратворным для народа. Мы не бачым тут, як потым прапісана, нечага “затхлага, мёртвага, трупянога”.

Калі ў ранейшым перыядзе Коласавай творчасці назіраецца галоўным чынам сімпатыя да рэлігіі і рэлігійнасці народа (прычым, за рэдкім выключэннем, у дачыненні да абедзвюх асноўных канфесій на Беларусі), дык у другой кнізе трылогіі пазіцыя аўтара кардынальна змяняецца: “Кожны раз, калі Лабановіч ідзе з воласці па-над Пінаю, яму кідаецца ў вочы гэты манастыр і нейкае дзіўнае ўражанне робіць

на настаўніка, будзючы ў памяці падзеі гістарычнага мінулага, змаганне двух веравызнанняў, з якіх ніводнае не зрабіла людзей шчаслівымі. Многа прайшло часу, многа людскіх пакаленняў сышло з арэны жыцця, а гэтая махіна стаіць і стаіць і доўга яшчэ будзе стаяць, каб быць сведкам новага змагання за новы парадак жыцця, дзе на першым плане будуць рэальныя інтарэсы людзей” [3, Т. 13, с. 369]. Прычым, як бачна з цытаты, *свято место пусто не бывает* – на месца сімпатыі да рэлігіі прыходзіць вера ў “новы парадак жыцця”. (Гэта аўтар яшчэ тым часам не ведаў, што аналагічную фармулёўку праз паўтара дзесяцігоддзя прыменіць адзін з самых адыёзных палітыкаў XX ст.)

Яшчэ далей у антыклерыкальных выпадках Якуб Колас ідзе ў трэцяй частцы трылогіі – “На ростанях”. Яна пісалася пасля Другой сусветнай вайны. Вярнуўся сталінскі тэрор, які быў адступіў падчас барацьбы супраць германскага агрэсара. Вярнуўся не толькі стасоўна чалавека як асобы, але і ў дачыненні да рэлігійных інстытуцый. Нагадаем, у гады вайны праваслаўная царква не проста атрымала паслабленне ў сваёй дзейнасці, а была прыцягнута да змагання найдзейснейшым чынам. Аднак з другой паловы 1948 г. ізноў пачалося ўзмацненне антырэлігійнай палітыкі. Хутчэй за ўсё па супадзенні, але якраз у тым жа годзе Якуб Колас і распачаў працу над заключнай часткай трылогіі і завяршыў яе ў 1954 г. Адпаведным выглядаў ідэйна-канцэптואльны бок твора ў сувязі з разгортваннем палітычнага кантэксту. Рэлігійныя матывы да гэтага часу ў творчасці Якуба Коласа калі і праяўляліся, дык у большасці выпадкаў не ў станоўчым для хрысціянства святле. Асноўным сродкам становіцца іронія. Паказальным эпізодам з’яўляецца пераробка Лабановічам і яго сябрам Янкам царкоўнай песні на тэму наведвання карчмы: “Яны напаўголасу спявалі перайначаную песню. Людзі, якім давялося сустрэцца з імі і пачуць матыў спеву, зычліва пазіралі на іх, як на маладых набожных хлопцаў”. <...> Прыяцелям было весела і смешна” [3, Т. 14, с. 176–177]. Трохі пазней гэтаксама яны перастварылі валачобныя песні, толькі на першы план выступіла тэма дзяўчат: “Скіньце, дзяўчаткі, сцяснення ярмо! / За ваш пацалунак яечка дамо” [3, Т. 14, с. 238].

Найбольш вострым праяўленнем антырэлігійнасці ў трэцяй частцы з’яўляецца эпізод з прыбіваннем гэтай жа парачкай палітычнай пракламацыі да прыдарожнага крыжа з фігуркай Хрыста. Зверху тэксту дапісалі прадмову нібыта ад імя Бога: “І кажа вам Хрыстос – чытайце і рабіце так, як напісана тут” [3, Т. 14, с. 225]. Прычым хаўруснікі разумелі, што чыняць блюзнерства.

Аднак Якуб Колас не скаціўся да вульгарызатарскіх адносін да рэлігіі і рэлігійнай культуры. Антырэлігійныя выхадкі яго персанажаў мелі характар маладой гуллівай дураслівасці, падмацаванай духам рэвалюцыйных падзей 1905–1907 гг., але ніяк не ваяўнічасці. Такого аўтар сабе дазволіць не мог. Творца да канца жыцця заставаўся народным (не толькі па званні, а па сутнасці) Песняром. Тым часам, нягледзячы на “генеральную лінію партыі”, беларусы не адцураліся хрысціянства. Таму Якуб Колас калі і дапускаў у сваіх творах антырэлігійнасць, дык вельмі стрымана.

Літаратура і крыніцы:

1. Гужалоўскі, А. Чырвоны аловак : нарысы па гісторыі цензуры ў БССР. У 2 кн. Кн. 1: 1919–1941 гг. / А. Гужалоўскі. – Мінск : Рэдакцыя газеты «Звязда», 2012. – 301 с.

2. Драздова, З. Праблема смерці і вечнага жыцця ў творчасці Якуба Коласа і Міхаіла Шолахава / З. Драздова // Каласавіны. Творчая спадчына Якуба Коласа ў парадыгме грамадска-інтэлектуальнага асяроддзя пісьменніка: матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 125-годдзю з дня нараджэння народнага паэта Беларусі Якуба Коласа, 30 кастрычніка 2007 г., Мінск / складальнікі: З.М. Камароўская, Г.І. Зайцава. – Мінск : Лазурак, 2008. С. 115–121.

3. Колас, Я. Збор твораў: у 20 т. / Колас // Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск : Беларуская навука, 2007–2012.

4. Трафімчык, А. Якуб Колас – вядомы і невядомы / А. Трафімчык. – Мінск : Ковчег, 2012. – С. 106–109.